

ГЛОБАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ТРАНСКУЛЬТУРНИХ ФЕНОМЕНІВ

Майструк Н. О.

*к.с.н, доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи
Національного технічного університету України «КПІ»*

В статті аналізуються особливості сучасного етапу глобалізації, їх відображення в різних соціологічних концепціях. Особливе увагу приділяється проблемам впливу глобальних комунікацій на тенденції культурної стандартизації, а також інтеграції та диференціації сучасного соціокультурного простору.

A features of globalization's the current stage, their reflection in various sociological concepts is analyzed in the article. Particular attention is paid to the impact of global communications at the trends of cultural standardization, and integration and differentiation of modern social and cultural space.

У статті аналізуються особливості сучасного етапу глобалізації, їх віддзеркалення у різних соціологічних концепціях. Особлива увага приділяється проблемам впливу глобальних комунікацій на тенденції культурної стандартизації, а також інтеграції та диференціації сучасного соціокультурного простору.

Ключеві слова: глобалізація, дискурс глобалізації, транснаціоналізація, глокалізація.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасні суспільства являють собою полікультурні утворення, певний «симбіоз універсумів відмінностей», що складається з традицій, релігій, ментальностей, форм життєвого досвіду тощо, що перетинають одне одного, та співіснують водночас. Тому аналіз проблемного поля, що породжується впливом глобалізації на усі сфери суспільного життя, є актуальним, оскільки дискурс глобалізації фокусується на самих умовах існування цивілізації. Глобальні комунікації формують різні транскультурні феномени, що пов'язані із розвитком мас-медіа, різних інформаційних технологій, міграціями людей, культурними та політичними взаємодіями тощо. Як зазначав німецький соціолог Ульріх Бек, глобалізація – це всі ті процеси, завдяки яким народи світу інкорпуються у єдине світове суспільство, «глобальне суспільство» [1, 284]. Цим процесам сприяють багато чинників, зокрема нові умови існування людства, що створюють передумови для спільної діяльності різноманітних соціальних спільнот, що не співпадають із національними кордонами, межами соціокультурних просторів та релігійних систем.

Процеси глобалізації та модернізації у сьогоденні водночас інтенсифікуються, якщо вести мову щодо екологічної та економічної конкуренції на світових ринках, та повертаються у минуле. У кінцевому рахунку поєднуються такі явища, як повернення до смертної кари, обов'язкової шкільної молитви та заборони абортів, з одного боку, та міфотворення з приводу високих технологій та генетики, з іншого боку [2, 174]. Глобалізація кидє виклик і людству взагалі, і кожному із нас, і соціології, зокрема, потребуючи розробки нових підходів до пояснення соціальних процесів.

Викликом для соціології, на думку американського вченого Майка Фезерстоуна, є необхідність пояснення процесів глобалізації як форми соціального життя, тоді як предметом соціології тривалий час вважалося суспільство, яке розумілося винятково як обмежена національна держава. У сьогоденні ми спостерігаємо «виснаження» західного модерну в глобальному масштабі і за цих умов соціологія повинна припинити обертатися навколо локальних спільнот і звернутися до інтернаціоналізації та глобальних питань [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дискурс глобалізації продовжується вже декілька десятиліть, однак, єдиного тлумачення «світу, що глобалізується» не існує і у сьогоденні, незважаючи на певний прогрес у поясненні цього феномена як природно-історичного процесу розвитку цивілізації, виявленні співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у її динаміці. Кожна з соціологічних концепцій будує свою модель глобалізації, визначає її часові межі та використовує свою методологію аналізу. Більш того, як зазначає американський соціолог Роланд Робертсон, сьогодення ситуація з глобалізацією є характерним сучасним прикладом того, як концепції і теорії, первісно розроблювані серйозною соціальною наукою, згодом неминуче використовуються в «реальному світі» таким чином, що це ставить під загрозу їх аналітичну й інтерпретаційну життєздатність та корисність [4;5].

У новітній західній соціології аналізу різних аспектів глобалізації присвячені праці І.Валерстайна (світ-системна парадигма), Н.Лумана, У.Бека (ризикологічна парадигма), Л.Склера, Р.Робертсона, Е.Гіденса та інших вчених (моделі глобального суспільства), М.Маклюєна, П.Бергера та ін. (моделі глобальної культури) [1-8]. В цілому глобалізація одним вченими оцінюється як об'єктивний процес, інші під глобалізацією розуміють втілення у життя політичної програми неоліберальної економіки. Розглядаючи наслідки глобалізації для суспільства та особистості, представники просистемної парадигми наголошують на її позитивних аспектах, представники ж антисистемної або соціально-критичної парадигми, навпаки, намагаються сформулювати альтернативний щодо «глобалізації зверху» проект – «глобалізації знизу» [9, 178].

Багатовимірність глобалізації відповідним чином віддзеркалена і у різних соціологічних теоретичних побудовах. Так, відомий американський вчений Й.Терборн, аналізуючи різні дискурси та виміри глобалізації, систематизує останні наступним чином. Перший дискурс глобалізації – економічний, що досліджує вплив на світову економіку глобального обміну та мобільності робочої сили; другий – соціокритичний; третій – торкається проблеми суверенітету національної держави; четвертий – культурний, що досліджує вплив глобальної культури, яка формується на національні символічні форми, культурні практики; п'ятий – досліджує глобальне суспільство як складову планетарної екосистеми [7].

У вітчизняній соціології проблеми глобалізації, її наслідків для постсоціалістичних країн, розробляються Б.Нагорним, В.Танчером, А.Ручкою, А.Толстоуховим, П.Кутуєвим, В.Степаненко, А.Арсеєнко Н.Черниш, та іншими соціологами [10-16]. Так, Кутуєв, аналізуючи проблеми соціальних змін у ХХ ст., показує розвиток світ-системної парадигми у працях І.Валерстайна, А.Г.Франка, акцентує увагу на множинності модернізаційних проектів сучасності [11;12].

Оскільки сучасні суспільства «глобалізованого модерну» являють собою таку соціокультурну систему, що включає різноманітні культури, етнічні групи, організації та рухи, які виходять за межі національних кордонів, а транскультурація є символом відкритості полікультурного суспільства у сучасному гетерогенному світі, то **метою** статті є аналіз різних аспектів соціокультурних трансформацій, що відбуваються під впливом глобальних комунікацій, феноменів транскультурації, які є неоднозначними та суперечливими, потребують новітніх соціологічних рефлексій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку цивілізації обумовлений взаємопов'язаністю та взаємообумовленістю усіх сфер та рівнів людської життєдіяльності, тобто глобалізація означає залучення великої частини людства в єдину відкриту систему фінансово-економічних, політичних, соціальних, культурних зв'язків на основі новітніх інформаційних засобів та телекомунікацій. Інформаційна революція поєднується з екологічною та стає сутністю світової інституційної та культурної трансформації.

Технологічний вимір глобалізації акцентує увагу на новій якості інтернаціональних взаємозалежностей завдяки інформаційним та комунікаційним технологіям. Сама повсякденність під впливом телекомунікаційних технологій, характеризується транснаціональними подіями – політичні вибори, спортивні змагання, природні катаклізми тощо. За цих умов ми водночас відчуваємо себе часткою і глобального, і локального світу.

Так, Ян Недервеєн Пітерзе, зазначає, що серед усіх інтерпретацій глобалізації найпоширенішою є та, що наголошує на тому, що світ стає більш уніфікованим і стандартизованим через технологічну, комерційну та культурну синхронізацію, яка виходить із Заходу, і що глобалізація тісно примикає до модерності [4]. Дж.Мейер основними концептостворюючими ознаками глобалізації є наступні: зростаючий політичний та військовий взаємозв'язок національних держав та розширення компетенції міжнародних організацій; і взаємозалежність національних економік; і зростання міграції; розвиток засобів масової комунікації та формування єдиної світової культури; і зростання впливу інструментальної культури та уніфікованих моделей соціального функціонування. Вчений виокремлює наступні наслідки розповсюдження глобальної системи інструментальної культури для соціальних акторів – ізоморфізм, як наслідок наслідування близьких форм модерності в державі, економіці, освіті; розвиненість внутрішньої структури сучасних акторів; послабленість локальних соціальних зв'язків. Фрагментарна природа сучасного суспільства піддає сумніву існування усталеної ідентичності. Індивідуальність суб'єкту сучасних суспільств перебуває на перетині інновацій, секуляризації та демократизації. До того ж індивідуальна модернізація, це – процес не менш складний, аніж соціальна модернізація [16].

У сучасності поліцентрична світова система функціонує за допомогою транснаціональних організацій та корпорацій, у ній виникають транснаціональні спільноти, засновані на релігії, знанні (експерти), на стилях життя.

Процеси транснаціоналізації призводять і до загострення транснаціональних проблем (зміна клімату, екологічні загрози, світова бідність, хвороби, тероризм тощо).

Відомий український дослідник А.Толстоухов зазначає, що світоустрій, створюваний технолоґічним людством, містить у собі загрози тотальної «технолоґізації» не тільки людської поведінки, а й людського світосприйняття, мислення, спілкування та стає вкрай дистанційованим від світу природи. «У контексті подібного світоустрою екзистенціональна доля людини буде визначатися не грою стихійних сил природи, а його власною волею і міццю його науково-технолоґічного активізму. Прогресуюча технолоґізація життя прискорить наближення еколоґічної катастрофи, нігілізму, морального релятивізму. Роль храму в технолоґізованому суспільстві буде виконувати не церква, а супермаркет. Реліґійне свято Різдва трансформується в транснаціональну лихоманку «конс'юмеризму» - споживання. Людину тут будуть ввергати в жах не стільки природні катаклізми, скільки наслідки його власного науково-технолоґічного активізму... У тотальнотехнолоґізованому світі в споконвічній грі віртуальності з даностями остаточну перемогу одержить віртуальність» [15, 178-179].

Прискорений розвиток інформаційних технологій, їх різноманітність призвели у сьогоднішні до інформаційної кризи, що проявляється у суперечності між обмеженими можливостями людини щодо сприйняття та переробки інформації та її кількістю (особливо необхідною для людини інформації),

наявною та затребуваною суспільством й особистістю інформацією, а також у активізації у індивідів інстинктів ворожості та зростанні делінквентної й девіантної поведінки індивідів, особливо молоді, «спустошення» особистості в цілому, у можливостях маніпулювання суспільною свідомістю як наслідок впливу цих чинників.

Все зазначене в решті речей призводить, за виразом німецького соціолога У.Бека, до кризи взаємозумовленості сучасних суспільств. «Істинно епохальна відмінність сьогоденної ситуації полягає у розповсюдженні взаємних загроз та уразливості, що має культурне походження, як і викликане ними панування у суспільній свідомості картини того ризику, який представлений у засобах масової інформації. У світовому суспільстві ризику на усіх рівнях ми стикаємося з нав'язливими претензіями контролювати те, що не піддається контролю, - чи йде мова про політику, право, науку, економіку, чи про приватне життя» [2, 31].

Загрози та виклики, що породжуються глобалізацією, переломлюють усі попередні розгалуження між внутрішньою та зовнішньою сферами, між національним та міжнародним, «нами» та «ними», торкаючись навіть тих, хто раніше був надійно захищений державними інститутами. Перехід від національного до глобального накладається на заміну промислово-виробничого порядку постіндустріальним та інформаційним порядком.

Економічні, культурні, політичні виклики та суперечності, що пов'язані з глобалізацією, не можливо виключити з нашого буття лише тому, що нам не подобається реальність та ми відмовляємося її прийняти. Глобальні ризики фінансових ринків, зовнішнього середовища та тероризму не знають меж. На відміну від позитивних елементів засобів комунікації – грошей, інформації та влади, ризики породжують необхідність діяти за межами національних чи системних кордонів. Цей негативний засіб комунікації примушує людей спілкуватися, перевертаючи шкалу пріоритетів, породжуючи елементи єднання між байдужими чи навіть ворожими сторонами та таборами [2, 53].

Оскільки соціальні відносини в культурній сфері максимально символізовані та позбавлені територіальної прив'язаності, остання виступає найбільш глобалізованою сферою, яка, в свою чергу, стимулює інтенсифікацію глобалізації в економіці та політиці. Таким чином, різні утворення – нації-держави, мультинаціональні корпорації та міжнародні організації виходять на глобальну арену з різними ресурсами і переслідують різні цілі. Більш того, навіть самі нації-держави мають різні національні проекти, що можуть подекуди впливати глобально на нестійкі баланси сил, по своєму формуючи глобальне поле.

Ризики цивілізації, що пов'язані з екологічними, економічними та терористичними кризами взаємозумовленості, слід сприймати як прояв, ефекти та загрози культурного виробництва. Вони здатні загострювати нормативну свідомість у глобальному вимірі та сприяти створенню глобальних спільнот, трансформації формальних та неформальних норм життєдіяльності на загальному просторі відповідальності та посередництва, що перекидає усі національні кордони та суперечності.

Як вже зазначалося, у соціогуманітарних науках, в залежності від предмету, і робиться наголос на певних складових глобалізації. Зокрема у культурних студіях увага зосереджена на глобальних комунікаціях і загальносвітовій культурній стандартизації, а також на постколоніальній культурі.

Наслідком цих процесів стали соціокультурні зрушення. Трансформаційні процеси, які відбуваються під впливом глобалізації, характеризуються через якісні соціокультурні зміни, що відбуваються в моделях соціальної діяльності та відповідних змінах у засадах та характері функціонування соціальних інститутів. Трансформація призводить до зміни ціннісних пріоритетів, формується диспозиція ставлень до тих чи інших інститутів, інституціонального середовища в цілому. Як науковий дискурс, так і наша повсякденність, демонструє нам трансформації інституту національної держави, сім'ї, освітніх інститутів у структурному і функціональному сенсах. Одночасно відбувається і еволюція системи неформальних норм, яка в цілому може відповідати, або протистояти номінальним інституційним установам. Ці різноманітні ціннісні протистояння у свій час були описані американським вченим С.Гантігеном як зіткнення цивілізацій, як зіткнення західних та незахідних ціннісних систем. Він зазначав, що у сучасному світі основні відмінності між людьми та народами мають не ідеологічний, не політичний, не економічний, а культурний характер [17]. Це зіткнення може набувати форму антагоністичного протистояння, а може набувати форму поліультурності, множинної модернізації. Сучасні дослідники розглядають цю проблему крізь призму аналізу інтегративних та диференціюючих напрямів глобалізації, її основних суб'єктів, а також проблеми глобального управління та глобального програмування.

Процес зіткнення глобальних та локальних тенденцій було названо американським соціологом Роландом Робертсоном глокалізацією. Глобалізацію вчений характеризує як процес «зтиснення світу» та посилення взаємозалежності усіх його складових, який супроводжується все більшим усвідомленням цілісності, єдності світу. Глобальність, згідно вченому, є не стільки причиною, скільки передумовою модернізації, зокрема передумовою різнобіжної модернізації [5]. Культура, на думку вченого, виступає найбільш глобалізованою сферою, оскільки соціальні відносини в ній максимально символізовані та позбавлені територіальної прив'язаності, і саме вона викликає інтенсифікацію глобалізації в цих сферах. Продовжуючи аналізувати феномен глобалізації, Робертсон зазначає, що остання завжди супроводжується локалізацією. Тобто, можна виділити дві лінії – глобальну інституціоналізацію життєвого світу та локалізацію глобальності. Вчений говорить про те, що локальне виступає в якості аспекту глобального, але одне не виключає іншого, розширюючи

індивідуальні можливості вибору способу, стилю життя та групових ідентичностей в цілому. Глокалізація, за Робертсоном, це не стільки присутність глобальних артефактів у локальному контексті, скільки процес інституціоналізації, у ході якого відбувається глобальне творення локальності. Вона може набувати наступних форм: слабка інституціоналізації, яка виражається в однаковості за формами по всьому світу процесів локалізації, які не координує жодне формальне утворення (напр. поширення націоналізмів з однаковими ознаками, субурбанізації), які не координує жодне формальне утворення. Інший варіант пропонує творення локальності, яке регулюють формальні міжнародні інституції (напр. Міжнародна асоціація молодіжних готелів, яка пропонувала стиль у дусі «повернення до природи», панафриканський рух тощо, які характеризувалися підтримкою на глобальному рівні цінностей та ідентичностей корінних народів) [4, 21-22].

Я.Пітерзе у своїх розвідках відмічає, що культура має властивість передаватися навіть тоді, коли вона не є об'єктом продажу або обміну. Мова йде про звичаї або звички. При цьому у сучасності спостерігається безпрецедентна суміш культур, що призводить до появи нових, не відомих раніше зразків або різних симулятивних форм, що не мають жодного національного укорінення. Глобалізація, на його думку, може породжувати як сили фрагментації, так і уніфікації; усвідомлення політичної відмінності й усвідомлення спільної ідентичності; інтенсифікація міжнародної комунікації може акцентувати конфлікт інтересів та ідеології, а не тільки усувати перепони для взаємного порозуміння [4, 79].

За наявності загальної спрямованості глобалізаційних комунікаційних процесів на формування єдиних ціннісних просторів, що проявляється в універсалізації соціальних інститутів, організацій, образу життя, спілкування тощо, все ж таки глобалізація не може знівелювати культурну багатоманітність, але уможливорює плюралістичність ідентичності, різних організаційних форм тощо. «Структурна гібридизація та мішаниця різноманітних способів організації дає початок плюралізації форм співпраці та змагання, а також новим змішаним формам співпраці. Це структурний результат гнучкої спеціалізації та капіталізму..., а також, з іншого боку, культурної гібридизації та багатоманітності ідентичностей» [4, 82]. Останнє, в свою чергу, передбачає децентрацію соціальних суб'єктів, можливість скористатися багатьма організаційними опціями, звідси логічним видається і сформульований вчений висновок про те, глобалізація є основою для розширення й урізноманітнення «джерел особистості».

Соціальний простір організовується транснаціональними, інтернаціональними, макрорегіональними, національними, мікрорегіональними, муніципальними, локальними суб'єктами. Цю драбину адміністративних шаблів розсікають функціональні мережі корпорацій, міжнародних і неурядових організацій, а також професіонали та користувачі комп'ютерів. Це віддзеркалює і «структури «постміжнародної політики», яка складатиметься з двох інтерактивних світів: державоцентричний світ, в якому першорядні дієвці будуть національними, і багатоцентричний світ різноманітних дієвців, як-от корпорацій, міжнародних організацій, етнічних груп, церков... Своєю чергою ці багато центричні функціональні мережі вмонтовані в ширші розгонисті «шафти», наприклад фінансошафти й етношафти...» [4, 80]. Особливу вагу також мають й неформальні простори, які складаються з діаспор, мігрантів, вигнанців, біженців, кочівників і виникають посередині – у шпаринах.

Гібридні утворення є наслідком взаємопроникнення різних логік та проявляють себе у різних гібридних місцях та просторах. Урбанізація як злиття докапіталістичних і капіталістичних способів виробництва – «місто селян», прикордонні зони як простір зустрічі різних способів організації, державного суверенітету та транснаціонального підприємництва (зони вільного підприємництва та офшорні банки), військові бази, глобальні міста та квартали етнічної мішанини всередині них. Так, будь-які глобальні міста можна вважати вузловими елементами у мережі транскордонних процесів, що підпорядковані національному, глобальному та регіональному рівням влади.

Іншим виміром, де проявляється гібридність є уявлення про змішаний час, що означає співіснування та взаємне помережування домодерності, модерності та постмодерності.

Таким чином, глобалізація позначає формування загальносвітового історичного поля й глобальної пам'яті, створеної із спільних глобальних досвідів, які у свою чергу варіюються від різноманітних міжцивілізаційних зустрічей (міграція, міжнародна торгівля) до рабства, завоювання, війни, імперіалізму та колоніалізму [4, 83].

В цілому успішність та можливість адекватно реагувати на виклики часу та глобалізації залежить, і тут можна погодитися з думкою ізраїльського вченого Е.Ейзенштадта, від культурної диференціації, яка витворює спільну систему координат для суспільства. Успішність чи неуспішність модернізації визначається взаємодією між панівною системою цінностей і політичними інституціями; місцем політичної системи в системі стратифікації; ступенем внутрішньої однорідності основних соціальних груп та верств суспільств, які переживають модернізацію. Визначаючи Захід місцем народження модерну, вчений вказує на вибіркочну інкорпорацію імпульсів західного модерну, інкорпорацію, яка спричинила кристалізацію нових соціальних форм [18, 22-24]. Таким чином, глобальне творення локальності призвело до появи множинних модернів, про що у своїх пізніх працях пише і І.Валерстайн. Згідно вченому, ми рухаємося до епохи, яка слідує за епохою європейського універсалізму, характерною ознакою якої може виступати множинність універсалізмів – мережа універсальних універсалізмів. Цей світ буде стверджувати, що він заснований на універсальних цінностях, але в ньому расизм та сексизм будуть як завжди домінувати, причому можливо навіть ще в більш жорстоких

формах, аніж у існуючій світ-системі. Тому актуальним залишається аналіз перехідного періоду глобального світу, прояснення можливих альтернатив, а тим самим морального вибору, який необхідно зробити, та в решті-решт, обміркування тих політичних дій, які ми хотіли б зробити [19;20].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Сучасна глобалізація є незавершеним, нерівномірним, нелінійним процесом, який супроводжується контртенденціями й суперечливими явищами та проявляється у значному ускладненні міжцивілізаційних зв'язків. Глобалізація може бути охарактеризована як об'єктивний, але дуже суперечливий процес, та суб'єктивний водночас. Об'єктивність процесу передбачає включеність в нього усього людства, послідовне вдосконалення умов існування усєї світової спільноти та усвідомлення себе єдиною цілісністю – людством. Суб'єктивність процесу визначається інтересами основних «гравців» глобалізації.

Глобалізація визначає пріоритет саме культурної складової над економічною та політичною. Економіка та політика глобалізуються у тій мірі, у котрій вони наповнені символічними обмінами. Однією з найрозповсюджених інтерпретацій глобалізації є ствердження того, що інформаційні технології, глобальні комунікації інструментально роблять світ глобальним. Інформаційна революція поєднується з екологічною та стає сутністю світової інституційної та культурної трансформації. Однією з головних суперечностей глобалізації можна вважати суперечність між мережею та ідентичністю, мережею та «Я», що створює водночас і глобалізацію, і фрагментацію. Глобальне творення локальності може набувати різних форм, транскультурні феномени у сучасному полікультурному, «глобально-фрагментарному» «універсумі відмінностей» є різноманітними (У.Бек) і характеризуються неоднозначністю та суперечливістю. Особливо гостро ці суперечливості проявляються у сферах перетину культур, інтересів, міграцій, політичної невизначеності. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок мають бути дослідження сучасних проблем, що пов'язані із феноменом регіоналізації, соціокультурної специфіки регіонів, зокрема українського суспільства, а також євро регіону.

Таким чином, глобалізація також може бути охарактеризована не стільки як зміни у швидкості протікання соціального часу, скільки як зміни засобів ідентифікації відносно постійних явищ гравцями світової системи. Культурна система розширює свої рефлексивні можливості за допомогою переходу від різноманітності до стимулювання ще більшої різноманітності і сучасні суспільства повинні адаптуватися до постійно виникаючих інновацій та форм життєдіяльності .

Література:

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибка глобализма – ответы на глобализацию / У.Бек [пер. с нем. А.Григорьева и В.Седельника]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304с.
2. Бек У. Космополитическое мировоззрение / У.Бек. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У.Бек [пер. с нем. В.Седельника и Н.Федоровой]. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 384 с.
4. Глобальні модерності //За ред. М.Фезерстоуна, С.Леша, Р.Робертсона [пер. з англ. Т.Цимбала]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
5. Robertson R. Global Modernities.- London. 1995.- S.145.
6. Sklair L. Competing Conceptions of Globalization. // Journal of World-Systems Research. – 1999. – Vol. 2. – P. 143–162.
7. Therborn G. Globalizations: dimensions, historical waves, regional effects normative governance // Intern. sociology. – L., 2000. – Vol. 52, № 2. – P. 151–179.
8. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э.Гидденс. – М.: Изд. «Весь мир», 2004. – 120 с.
9. Малюк А. Дискурс глобализации с точки зрения мир-системного анализа // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. - №2. – С. 177-195.
10. Танчер В. Валлерстайн о вызовах социологии XXI века //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. - №2. – С. 57-67.
11. Кутуев П.В. Методологические основы мир-системного анализа: парадигма Иммануила Валлерстайна и его школы // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. - №2. – С. 177-195.
12. Кутуев П. В. Світова система як предмет соціологічного аналізу: нова дослідницька парадигма Андре Гундера Франка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. - №2. – С. 17-35.
13. Арсеев А. Глобализация: социальные изменения и последствия в преддверии XXI века // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. - №1. – С. 42-56.
14. Степаненко В. Глобальное гражданское общество: концептуализации и посткоммунистические вариации // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2005. - №2. – С.156 -175.
15. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / А.В.Толстоухов. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 308 с.
16. Meyer J. Globalization: sources and effects on national states and societies // Intern. sociology. – L., 2000. – Vol. 15, № 2. – P. 233–248.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М., 2003. – С. 532-534.

18. Кутуев П. Порівняльно-історична соціологія модернізації: теоретизування Ш.Ейзенштадта // Соціальна психологія. – 2007. - № 4(24) – С.17-26.
19. Wallerstein I. European Universalism: The Rhetoric of Power. - New York: The New Press, 2006. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yale.edu/sociology/faculty/pages/wallerstein/#content>.
20. Валлерстайн И. О современном кризисе // Социологические исследования. – 2009. - № 6.– С. 91-94.